

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХУВАННЯ РИЗИКІВ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

**КОСТЮЧЕНКО Олена Євгенівна - доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного права Державного податкового університету,
ORCID ID 0000-0002-8244-3563
DOI 10.32782/EP.2023.3.11**

Стаття присвячена аналізу проблеми правового регулювання страхування ризиків у сфері будівництва в контексті розвитку сучасних економічних відносин. Автори дослідили проблематику правового регулювання сфери страхування будівельних ризиків стосовно договору підряду на капітальне будівництво (будівельного підряду), здійснили аналіз проблемних питань окремих положень господарського та цивільного законодавства, які регулюють питання страхування відповідних ризиків. За результатами проведеної роботи, обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення необхідності страхування політичних ризиків у межах реалізації об'єктів будівництва. Крім того, авторами розроблено власні пропозиції щодо вдосконалення норм цивільного законодавства та ряду підзаконних нормативних актів з метою усунення окремих неоднозначних положень та оновлення підходу до страхування ризиків у будівельній сфері з урахуванням наявної геополітичної ситуації.

Ключові слова: будівництво, договір будівельного підряду, договір підряду на капітальне будівництво, замовник, підрядник, політичні ризики, страхування.

Постановка проблеми

Страхування ризиків у сфері будівництва як невід'ємну частину будівельного інвестиційного процесу важко переоцінити в умовах збройної агресії російської федерації проти України. Цей інструмент дозволяє не лише відшкодувати страхувальнику раптові й непередбачені збитки, які можуть виникну-

ти під час здійснення будівельних робіт, він також сприяє захисту відповідних капітало-вкладень інвесторів.

Уже зараз, коли йдеться про відбудову країни, в інвесторів та замовників підвищився інтерес щодо можливості страхування політичних ризиків у межах реалізації будівельних проєктів. Цьому також сприяє економічне оздоровлення та підтримка міжнародних партнерів, які допоможуть розв'язати низку соціальних проблем, адже наразі внаслідок агресії близько 800 тисяч наших співвітчизників залишилися без житла і ця кількість, на жаль, продовжує зростати.

Стан дослідження проблеми

Вивченням проблемних питань страхування ризиків, що виникають під час здійснення будівельних робіт, займалися такі вітчизняні науковці, як: А. О. Недошовенко, Ю.О. Заїка, О.О. Менделя, В.Л. Мелко,-Т. В. Сердюк, М.О. Малик, І.О. Дерід та інші. Водночас, не применшуючи внеску цих та багатьох інших дослідників і значення їхніх праць, слід підкреслити, що проблемним питанням сучасних підходів до страхування ризиків у сфері будівництва наразі приділено недостатньо уваги.

Метою статті є обґрунтування й доведення необхідності оновлення підходів до страхування ризиків у будівельній сфері та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері страхування ризиків у будівельній галузі.

Виклад основного матеріалу

Галузь будівництва є однією з найбільш ризикованих сфер діяльності, зокрема стосовно настання нещасних випадків на виробництві, впливу природних явищ та стихійних лих, невиконання своїх зобов'язань третіми особами, неналежної якості будівельних матеріалів тощо. Як наслідок, відповідне страхування дозволяє будівельним компаніям зняти з себе тягар можливих додаткових витрат, які не лише суттєво впливають на рентабельність проекту, але й можуть вплинути на строки будівництва. Завдяки цьому замовники, як правило, перестають бути заручниками фінансової спроможності підрядника та отримують «подушку безпеки», яка може пом'якшити збитки від настання певних ризиків.

Слід зазначити, що суспільні відносини у сфері будівництва не стоять на місці. На додаток до традиційних ризиків, війна, яку розпочала російська федерація, змусила звернути увагу будівельних компаній на наявність політичних ризиків, які загрожують як національним компаніям, так і іноземним. Однак саме для міжнародного бізнесу політичний ризик є найбільш вагомим, адже, на відміну від компаній-резидентів, іноземні компанії усвідомлено обирають собі країну, у якій будуть реалізовувати той чи інший проект, а отже, мають урахувати ймовірність настання політичного ризику в ній. Внаслідок сприятливих політичних змін прибутковість бізнесу може зрости, та суб'єкти господарювання звертають особливу увагу саме на ті політичні події, які можуть зашкодити їхньому бізнесу.

Станом на сьогодні загальні положення законодавства, що врегульовують загальний порядок страхування містяться в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), Господарському кодексі України (далі – ГК України), а також у Законі України «Про страхування». Спеціальні норми законодавства щодо страхування, зокрема з приводу ризиків на будівництві, містяться в підзаконних нормативно-правових актах.

Відповідно до положень першого абзацу частини першої статті 881 ЦК України страхування об'єкта будівництва або комплексу робіт підрядник або замовник здійснюють відповідно до законодавства [1]. Варто за-

значити, що оригінальна редакція наведеної норми, яка існувала до 15 грудня 2005 року, містила дещо інший підхід, а саме: «Підрядник зобов'язаний укласти договір страхування об'єкта будівництва або комплексу робіт, якщо інше не встановлено договором будівельного підряду» [1].

Інакше кажучи, законодавець вирішив прибрати певну договірну диспозитивність норми щодо страхування об'єкта будівництва та зробити покликання на низку нормативно-правових актів, які можуть мати пряму вказівку на необхідність страхування як з боку замовника, так і з боку підрядника. Змінюючи підхід до страхування об'єкта будівництва, законодавець заклав модель, відповідно до якої спеціальні норми щодо страхування можуть міститися і в інших нормативно-правових актах, отже, ЦК України відсилає саме до них.

Аналізуючи статтю 881 ЦК України, звернімо увагу на норми, закріплені в частинах другій та третій, що виглядають доволі дискусійно:

«2. Недоліки робіт або використуваного для робіт матеріалу, допущені з вини підрядника (або субпідрядника), мають бути усунені підрядником за його рахунок.

3. Замовник має право з метою здійснення контролю та нагляду за будівництвом і прийняття від свого імені відповідних рішень укласти договір про надання такого виду послуг із спеціалізованою організацією або спеціалістом. У цьому разі в договорі будівельного підряду визначаються функції та повноваження такого спеціаліста [1].

Якщо зміст самих нормативних положень не викликає сумнівів, то їхнє розміщення у статті, присвяченій страхуванню об'єкта будівництва, видається дискусійним. Положення частини другої статті 881 ЦК України повинні бути вміщені у статті 883 ЦК України, яка встановлює відповідальність підрядника за недоліки збудованого об'єкта. Відповідно, норми частини третьої аналізованої статті доповнювали б положення статті 882 ЦК України, яка врегульовує питання передачі та прийняття будівельних робіт, але в такому разі її назву необхідно змінити на «Контроль та нагляд за будівництвом, передання та прийняття робіт».

Крім того, нормативні положення ГК України щодо страхування ризиків у сфері будівництва є менш деталізованими й обмежуються лише вказівкою на необхідність страхування ризиків як таких. Відповідна норма міститься в частині п'ятій статті 318 ГК України, яка встановлює перелік істотних умов договору підряду на капітальне будівництво [2].

Разом з тим Закон України «Про страхування» не містить спеціальних положень щодо страхування ризиків, які виникають у сфері будівництва. У зв'язку з цим Мелко В.Л. справедливо зауважує, що такий стан державного регулювання страхування будівельних ризиків призводить до нехтування суб'єктами господарювання страховим механізмом захисту, який сприяє економії обігових коштів, зважаючи на численні факти травмування, збитків та невиконання зобов'язань за договорами будівельного підряду [3, с. 73].

Водночас постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві» (далі – Загальні умови) унормовує окремі питання страхування ризиків у сфері будівництва. Так, вбачається, що положення пункту 5 Загальних умов розширює розуміння того, що мав на увазі законодавець у частині 5 статті 318 ГК України. До істотних умов договору підряду Уряд відніс страхування ризиків випадкового знищення або пошкодження об'єкта будівництва [4].

При цьому Загальні умови не позбавлені недоліків. Перш за все це стосується дублювання законодавчих положень. Пункти 44 та 45 ідентичні положенням частини першої статті 881 ЦК України. Іншим недоліком є те, що Загальні умови покладають зобов'язання як на підрядника (пункт 31), так і на замовника (пункт 29) страхування ризиків випадкового знищення або пошкодження об'єкта будівництва, якщо це встановлено договором підряду.

Окрему увагу слід звернути на те, як Загальні умови врегульовують порядок дій сторін у разі настання ризику пошкодження чи знищення майна. Зокрема, у разі знищення або пошкодження об'єкта будівництва, ризик якого несе замовник, він негайно повинен

прийняти рішення щодо доцільності та умов продовження будівництва, компенсувати додаткові витрати підрядника, зумовлені усуненням наслідків випадкового знищення або пошкодження об'єкта будівництва. Водночас у разі випадкового знищення об'єкта будівництва, ризик якого несе підрядник, його подальші дії визначаються рішенням замовника щодо доцільності та умов продовження будівництва. Однак, підрядник незалежно від обставин зобов'язаний вжити заходів для запобігання знищенню або пошкодженню об'єкта будівництва. Замовник повинен компенсувати підряднику пов'язані з цим додаткові витрати, якщо не доведе, що такі витрати підрядника були необґрунтовані [4].

Отже, якщо підрядник здійснює страхування ризиків, йому необхідно чекати на вказівку замовника про припинення робіт і вжити відповідних заходів. Якщо ж ризик знищення або пошкодження майна несе замовник, такої вказівки може й не бути або ж позиція замовника щодо ризику може відрізнятися від позиції підрядника, у зв'язку з чим останній згідно із Загальними умовами повинен продовжити здійснення будівництва.

Щодо страхування ризиків у сфері будівництва заслуговують на увагу Рекомендації зі страхування ризиків у будівництві, затверджені наказом Мінрегіонбуду № 230 від 30.05.2008 (далі – Рекомендації) [5]. Зазначений документ містить рекомендації щодо добровільного страхування об'єкта будівництва (комплексу робіт) та відповідальності перед третіми особами, пов'язаної із виконанням будівельно-монтажних і пусконаладжувальних робіт у процесі будівництва, і рекомендується для використання під час укладання й виконання договорів страхування.

Важливо зауважити, що Рекомендації стосуються відносин страховика і страхувальника й водночас охоплюють питання ризиків під час здійснення будівництва, які не обмежуються лише випадковим знищенням або пошкодженням об'єкта будівництва.

Мінрегіонбуд допускає також включення таких видів страхування, як: страхування всіх або комплексу будівельно-монтажних та пусконаладжувальних робіт, зокрема виконаних на момент укладання договору страхування, а також необхідних для виконання

цих робіт будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, технологічного устаткування, які розташовані на території страхового покриття; будівель і споруд, які є об'єктами реконструкції, капітального ремонту, реставрації, на яких здійснюється технічне переоснащення; страхування устаткування будівельного майданчика (тимчасові будівлі та споруди, складські, адміністративні, побутові приміщення, будівельні риштування, інженерні комунікації тощо) згідно з переліком, визначеним договором страхування; страхування будівельних машин та механізмів (власних чи орендованих), що використовуються для виконання робіт на будівельному майданчику; страхування витрат щодо розчищення території страхового покриття від залишків робіт та іншого майна, що постраждали внаслідок страхового випадку, і приведення цієї території в стан, придатний для продовження виконання застрахованих робіт.

Рекомендації також чітко розділяють такі поняття, як страховий ризик, під яким слід розуміти певну подію, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання, та страховий випадок, який є подією, що передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає

обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страховальнику, застрахованій або іншій третій особі [5].

Незважаючи на те, що Рекомендації розширюють перелік страхових ризиків, які можуть виникнути в процесі здійснення будівельної діяльності, досить дивним, станом на сьогодні, виглядає пункт 10, який зазначає, що до переліку винятків зі страхових випадків можна віднести війну, воєнні дії, громадянську війну, бунт, повстання, революцію, протиправне захоплення влади, страйк, локаут, терористичні та інші подібні дії. З огляду на положення частини другої статті 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» положення пункту 10 Рекомендацій, можливо, й мають певну логіку, адже вони в переважній більшості підпадають під поняття форс-мажорних обставин чи обставин непереборної сили [6], однак з огляду на сучасні підходи до страхування такі положення, хоч вони й викладені як рекомендації, що не є обов'язковими до застосування, варто переглянути.

У сучасних умовах розвитку страхового ринку та будівельної галузі все частіше висловлюється думка про необхідність страхування політичних ризиків, що є пріоритет-

ПОВНЕ ПОКРИТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РИЗИКІВ		Експропріація, конфіскація, націоналізація
Політичне насильство	Заворушення, страйки, громадські хвилювання, зловмисне пошкодження	Порушення державою договірних зобов'язань
	Війна, громадянська війна	Депривація
	Повстання, заколот, революція, державний переворот	Примусове відчуження майна
		Вибіркова дискримінація
Тероризм і саботаж		Примусове виселення (депортація)
Терористичні акти, вчинені з метою досягнення політичних, релігійних чи ідеологічних цілей	Підривні дії, вчинені з політичними, релігійними чи ідеологічними цілями	Неможливість здійснення експортно-імпортних операцій
		Неможливість конвертації національної валюти

Рис.1 Класифікація політичних ризиків

ним інструментом для залучення інвестицій [7]. До цієї категорії ризиків учені відносять настання таких подій, як: війни, конфлікти; відставка або зміна уряду, вибори; відставка голови Центрального банку або усунення особи, яка обіймає важливу політичну чи управлінську посаду; загроза націоналізації; зміна політичного ладу тощо [8, с. 103]. У цілому з подібною кваліфікацією дослідники, які вивчають проблематику настання та управління політичними ризиками, погоджуються [9, 10]. Водночас для українського законодавця зазначена проблематика є новою й такою, що наразі належним чином не знайшла свого відображення в чинному законодавстві.

Для повноти дослідження варто звернути увагу на предметну класифікацію політичних ризиків (рис. 1), запропоновану Лаурою Бернс – віцепрезидентом американської компанії WTW [11].

Як слушно зазначає І.О. Дерід, управління політичним ризиком є складним та комплексним процесом, який неможливо реалізувати тільки на корпоративному рівні¹⁰. Особливо це актуально під час воєнного стану, коли об'єкт будівництва може не зазнати пошкоджень і не бути знищеним, однак доступу до нього не буде ні в підрядника, ні в замовника. Більше того, події, що зараз відбуваються на території України, водночас можна віднести до ряду складників політичного ризику, включаючи примусове виселення місцевого населення, тероризм та незаконне відчуження майна й об'єктів будівництва. Саме у зв'язку з цим держава має звернути увагу на потреби бізнесу та внести відповідні зміни до чинного законодавства, що регулює питання страхування ризиків у сфері будівництва.

Висновки

Отже, сьогодні постає необхідність в оновленні підходу до страхування ризиків у будівельній сфері з урахуванням нових викликів, які стоять перед нашою державою. Удосконалення законодавства в цій сфері може розпочатися з переосмислення положень статті 881 ЦК України. Зокрема, положення частин другої та третьої можна включити до інших статей ЦК України. Також необхідно виробити єдину позицію в законодавстві щодо стра-

хування політичних ризиків, зокрема у сфері будівництва.

Щодо розподілу ризиків у сфері будівництва законодавчо необхідно закріпити покладення обов'язку зі страхування об'єкта будівництва на підрядника (за замовчуванням), який є стороною договору, що реально здатна контролювати настання відповідних ризиків. При цьому замовник і підрядник не будуть обмежені в тому, щоб домовитися про страхування на власний розсуд, наприклад, здійснивши паралельне страхування об'єкта будівництва.

Наступною зміною може стати доповнення видів обов'язкового страхування, що міститися в частині першій статті 7 Закону України «Про страхування», вказівкою на страхування політичних ризиків та ризиків, які виникають у сфері будівництва. Також варто врахувати, що в названому Законі відсутній глосарій, тому його необхідно буде доповнити поняттям «політичні ризики» або залишити визначення цього поняття на розсуд страхових компаній, адже вичерпного переліку політичних ризиків наразі не існує і з часом вони можуть змінюватися.

Якісною зміною в оновленні підходу до страхування ризиків у сфері будівництва може стати включення окремих положень Рекомендацій до Загальних умов шляхом доповнення останніх додатковим пунктом, що буде виписаний з урахуванням необхідних техніко-юридичних правок.

Підсумовуючи все вищенаведене, слід зазначити, що запропонований підхід до страхування ризиків будівельної сфери зможе забезпечити ефективний страховий захист споруджуваного об'єкта в сучасних умовах та допоможе уникнути зайвого дублювання й колізій у правовому регулюванні страхування ризиків у сфері будівництва. Водночас це убезпечить сторони договору будівельного підяду від значних фінансових витрат і позбавить їх від необхідності накопичення значного розміру резервних фондів, які можна використати як інвестиційний капітал для відбудови країни.

Література:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Офіц. вісн. України*. 2003. № 11. Ст. 461.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Офіц. вісн. України*. 2003. № 11. Ст. 462.
3. Мелко В.Л. Державне регулювання страхування будівельної діяльності в Україні. *Державне управління*. 2017. № 1(8). С. 73-77.
4. Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві: постанова Кабінету Міністрів України № 668 від 01.08.2005 р. *Офіц. вісн. України*. 2005. № 31. Ст. 1867.
5. Про оприлюднення Рекомендацій зі страхування ризиків у будівництві: наказ Міністерства регіонального розвитку та будівництва України № 230 від 30.05.2008. *Інф. бюлетень Міністерства регіонального розвитку та будівництва України*. 2008. № 6. С.19.
6. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. *Відом. Верховної Ради України*. 1998. № 13. Ст. 52.
7. Грибан О. Страхування політичних ризиків є пріоритетним інструментом для залучення інвестицій. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/strakhuvannia-politychnykh-ryzykiv-ie-priorytetnym-instrumentom-dlia-zaluchennia-investytsii-oleksandr-hryban>.
8. Горбняк О. В. Політичний ризик та його фактори. *Політологічні студії*. 2010. № 2. С. 101-104.
9. Дерід І. О. Ризики країн в контексті міжнародного бізнесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. №42. С 48-55.
10. Дерід І.О. Управління політичними ризиками в міжнародному бізнесі. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 16. С 43-47.
11. Laura Burns. Political violence versus political risk insurance coverage. Willis Towers Watson / WTW. URL: <https://www.wtwco.com/en-us/insights/2022/04/a-conflict-of-coverages>

O. Kostiuchenko

LEGAL REGULATION OF RISKS
INSURANCE IN THE FIELD OF
CONSTRUCTION

The article is devoted to the study of the problem of legal regulation of risk insurance in the field of construction in the context of the development of modern economic relations. The authors researched the issues of legal regulation in the field of construction risk insurance for the capital construction contract (construction contract), it was also carried out a critical analysis of the existing legislative and regulatory provisions that regulate the general requirements for the implementation of risk insurance in the construction field. As a result, the authors came to a conclusion regarding the urgent need to review approaches to state regulation of risk insurance during the execution of construction contracts.

According to the results of the work it was carried out, the need of legislative consolidation of political risk insurance within the scope of implementation of construction objects. The primary reason for the need for such an approach was the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, which forced domestic businesses and the international community to reconsider their attitude to insurance, giving it a priority as one of the key factors that increase the investment attractiveness of projects at the current stage of the economic relations development. Under the political risks, we understand a non-exhaustive list of factors, including war, terrorism, violent change of power, illegal alienation of property, inability to make payments in the national currency or convert it, nationalization of assets, etc. In the broadest sense, these are all factors associated with armed aggression, political violence or civil unrest that can negatively affect the activities of economic entities in general and the implementation of construction projects in particular.

Also, the authors developed their own proposals for improving the norms of civil legislation and a number of by-laws with the aim of eliminating certain ambiguous provisions and updating the approach to risk insurance in the construction sector, taking into account the existing geopolitical situation. The proposed novelties are aimed at increasing the investment attractiveness of the country in order to attract a wide range of international investors for post-war reconstruction.

Key words: capital construction contract, contractor, construction, construction contract, customer, insurance, political violence risk.